

Hézsö István A KIRÁLYFY-TÁNCOSCSALÁD VILÁGSIKEREI

A világ magyarságának teljes lélekszáma hozzávetőleg 15 millió: meglepő, hogy a Nyugat-Európában élő, népes magyar emigrációról milyen kevés szó esik. Még meglepőbb, hogy az amerikai magyarokkal – nemrégiben még közel egymillióan vallották magukat honfitársainknak az Újvilágban –, jelenükkel, múltjukkal az óhaza alig, vagy egyáltalán nem foglalkozik.

Míg a nagy magyar tudósokkal, hírneves karmesterekkel és Hollywood aranykora nagyon is releváns korszakait formáló magyarjaival az emigrációs sikertörténetek irodalmában még csak-csak lehet találkozni, akárcsak az öt világhírű, magyar származású fotóssal is, addig jelentős magyar sikerről a táncművészet, vagy a show-business terén alig hallani. Ezért szeretnék most egy kicsit bővebben a Királyfy (másor: Királyfi) családdal foglalkozni. Higgyék el, megérdemlik, hiszen a tánc és a show világában egyedülállót nyújtottak.

A magyar tánc történet egyik alig ismert fénypontja ennek a Magyarországról származó táncos dinasztiának amerikai és angliai diadalútja. Ugyan a hazai kutatás eddig nemigen foglalkozott velük, külföldön nevük fogalomná vált mind tánc-, mind színháztörténeti körökben. Bár a név, a hír, a hajdani dicsőség emléke mintha ott is kopni kezdene. Ezért éreztem úgy, hogy a Magyarországon róluk fellelhető adatok és szakirodalom szerény körét bővíteni kell és sikereikkel megismertetni szükséges a tánc történet iránt fogékony hazai érdeklődőket.

A Királyfyak (eredeti nevük: Königsbaum) egy tisztos pesti zsidó család tagjai: Balázs – külföldön: Bolossy – (Pest, 1847 - London, 1932) és Imre (Budapest, 184? - Brighton, 1919), táncosok, koreográfusok, producerek, impresszáriók. Haniola (Budapest, 1851[?] - New York, 1889), Emilie (Budapest, 1855 – USA, 1917), Katie (Budapest, 185? - Egyesült Államok, 1924) és Arnold (Budapest, 185? – New York, 1908), táncosok, míg Roland (Budapest, 185? - Budapest, 1944) kezdetben táncosként, később ügyelőként vett részt a produkciókban, az 1920-as években hazatért és sebészként működött. Édesapjukat Jákobnak, édesanyjukat Annának hívták.

Közülük első a sorban Balázs és Imre, akik már kora gyermekkorukban autodidaktaként képezték magukat, majd később már táncmesterektől is tanultak, s váltak később elsősorban az Egyesült Államokban és Angliában ismertté. A szülőkről tudjuk: egy olyan szabóműhelyt vezettek, amelyben főleg honvéd- és huszárruhák készültek. 1848/49-ben ők voltak a szabadságharcosok legnagyobb hadiszállítói. A két fiú, Balázs és Imre a műhelyben lábatlankodva láttak először magyar hadfiakat, akiknek már akkor ellesték a táncait. A szabadságharc bukása után a szülők elvesztették munkájukat, és gyorsan elszegényedtek.

A két tehetséges fiú a táncművészet felé sodródott: a Bach-korszakban a hatalom által nem szívesen látott magyar táncokat (csárdást, toborzót, kanásztáncot) csodagyerekeként tanulták meg: előadásukat a hatóságok részben fiatal koruk miatt túrték el. Alig hat évesen egy pesti cirkuszban léptek fel először és innen szerződtek egy pesti nyári színházhoz, ahonnan útjuk hamarosan Bécsbe vezetett (felléptek például a Theater an der Wienben is). Balázs és Imre a monarchia számos jelentős városában fellépett, egyre bővülő repertoárral: cseh polka, lengyel mazúr, krakoviak és további, színpadra alkalmazott táncok (ezeket ma karakter-táncnak neveznénk) kerültek be műsorukba. Akármilyen abszurd: a két gyerek tíz éves korára fokozatosan a család kenyérkeresőjévé vált.

Az 1850-es évek végén Berlinben is felléptek, ahol a szeniális táncosnő, Marie Taglioni bátyjától, Paultól vettek balett-leckéket, de tanultak Párizsban Hippolyte Barrez hírneves balettmestertől is. Felléptek Milánóban, Velencében és persze Párizsban (1864-ben, a Théâtre des Variétés-ben), ahol az előadásukat megtekintette Théophile Gautier, a kor legjelentősebb balettkritikusa is: az ő értékelő sorai valóságos ajánlólevéllel váltak a dinasztia további karrierjét tekintve. Gautier ezt írta róluk a *Le Moniteur* 1864-es számában: *“Vidám és gyors muzsika hangjaira a színpad háttéréből két fiatalember ugrik elő: katonás tartással táncolnak, ruganyosak és*

KIRALEY BROS'
SIEBA

A. S. DENNY ILLUSTRATED

AND THE 7 RAVENS

Királyfő Balázs (Bolossy Kiralfy) és első felesége, Elise Waldau - 1870-es évek.

hajlékonyak, éberek és elragadók. Egy kicsit exotikusnak néznek ki nemzeti viseletükben. Kosztümjeik vörös felsőből, (mente vagy atilla), és a szorosan derekukra kötött öv alatt finom gyapjúból készült, fehér nadrágból állnak. Fejükön kis magyar kalap (csákó), lábukon finom bőrcipő (tehát nem teljes csizma) amire éles sarkantyú van erősítve. Táncuk katonás, erős és acélos ritmusú, amivel átszelik a színpadot. Közben minden taktust a sarkantyújukkal jeleznek. A lábuk időnként 'split'-ugrásba emelkedik, majd a sarkukon egyensúlyoznak, aztán egy indiai radírgumi pattanásával olyan magasra ugranak, amit a legünnepeltebb férfitáncosok sem tudnak elérni. Időnként egyedül, majd együtt Imre és Balázs átszökell, -kúszik a színpadon a zsúfolt nézőtér előtt. Sarkantyújuk csengetésével olyan hatást érnek el, mintha indiai táncoló lányok lennének. A Királyfy testvérek tánca a gyorsaság, az izgatottság, az affektáltság hiánya az erő és muzikalitás benyomását adja. Még egy metronóm sem mutat pontosabb ritmust, ugyanakkor előadásuk mégsem mechanikus, hanem hajlékony és fiatalos. Olyan büszkeséggel és vakmerőséggel táncolnak, amit a mi balett-táncosaink legjobban tennék, ha utánoznának."

A rajongó nagyközönség soraiban olyan lelkes híveket tudtak maguk mellett mint Liszt, Verdi vagy Offenbach. 1865-ben meghódították az angol közönséget is, amelynek fokozott látvány-igényét egyre inkább magukévá tették. 1866-ban a londoni Alhambra Music Hallban léptek fel: ott mutatták be első nagyszabású, saját koreográfiájukat. 1869-ben a család bevándorolt az Egyesült Államokba, ahol nevük (Királyfy Brothers) valóságos kereskedelmi védjeggyé vált. Abba az Amerikába érkeztek, amelynek legnagyobb metropolisza, New York még jól emlékezett Kossuth fogadtatására a Fifth Avenue-n, ahol őt koronás főknék kijáró üdvölgéssel ünnepelték. (1852-ben Hyppolite Mountplaisier egy speciális, *Grand Pas de Kossuth'* című szóólával üdvözölte Kossuthot amerikai diadalútján.) Ott, akkoriban magyarnak lenni kimondottan hálás dolog lehetett.

Az érkezésüket követő tizenhét évben szinte monopolizálták az akkori Amerika balett- és a show-világát. Ekkorra már a harmadik testvér: Arnold, és a lányok: Haniola, Katie és Emilie is lassanként keresett, hivatásos táncosokká fejlődtek. Produkcióikkal olyan tánc-, balett- és vaudeville-showkban mutatkoztak be, amelyek hatalmas szériákat értek meg és egyik-másik közülük úgynevezett „parttól-partig” utazó produkcióvá vált. A látványra éhes amerikai közönséget gyakran olyan „kellékekkel” kápráztatták el, mint a tűzijátékok, a vízesések, színpadi tavak, csónakok, élő állatok (elefántok, tevék, kígyók, dromedárok), amelyeket 900-1200 (!) táncos, elsősorban 'görlök', vettek körül. De volt olyan produkciójuk is, amelyben 1500 táncos és statisza volt színpadon.

A dinasztia amerikai és angol ágának tagjai beházasodtak az akkori világ vezető köreibé, de a hosszas családi együttműködés után azonban – ahogy azt egy 1887-es rövid hírből tudjuk – Bolossy (Balázs) és Imre között a szerződés „felbontattatik” és az addig elválaszthatatlan testvérek útjai elválnak. Imre főhadiszállását áttette Londonba, ahol fontos szerepet kapott a kor musical-hall és show-produkcióinak kifejlesztésében, de még az Earl's Court nevű hatalmas vásárcsarnok fel- és kiépítésében is. A válás oka egy pszichológus család perpatvar volt, melyet az erőviszonyok fitogtatása mérgezett el végképp. A vita a *Black Crook (A fekete család)* című, Amerikát keresztül-kasul beutazott, 470-es szériát megért balett- és táncművészesség próbáján tört ki egy jelmez miatt és a harag Imre élete végéig (1919) tartott. Egyébként e produkció hatalmas anyagi sikert – közel 50.000 dolláros profitot – hozott a családnak.

A Királyfy-féle show-k egymáshoz dramaturgiai kapcsolódó rövid, mimikus jelenetekből álltak, azokat ünnepélyes felvonulások és balett-pantomimikus számok tarkították. A Királyfyak fontosabb művei közül kiemelkedett a *Hickory-Dicory, Dock* című komikus pantomim, amellyel áttelepülésük évében mutatkoznak be, illetve az azt követő, méreteik miatt a színházi terekből már kiszoruló, így szabadtéri mamut-produkciók, melyek díszletűl olykor egész városrészeket húztak fel.

Az *Özönvíz, avagy az elveszett paradicsom* illetve a Verne-regény nyomán született *80 nap alatt a föld körül* című produkciók dramaturgiai alapul szolgáltak a „Brothers” későbbi műveire, például az *Utazás a holdba* (1877), illetve a két változatban is elkészült *Sztrogoff Mihály* címűhöz. Ennek első variációja a regényhez hű orosz környezetben játszódott, míg a másodikban magyar hőst csináltak Sztrogoffból, a darabot bőven teletűzdelve magyar táncokkal, amelyeket a család együtt adott elő. Szerepelt benne Haniola – aki a Királyfy-lányok közt a leginkább testesítette meg a *bonafide balerina*-típust – és Arnold, a legfiatalabb testvér, aki szintén erős balett-alapokkal rendelkezett, és egyre gyakrabban lépett föl, majd idővel már saját balettiskolájában tanított.

Hazafias öntudatukat jellemzi, hogy időnként kifejezetten magyar identitású produkciókkal is jelentkeztek: ilyen volt többek között a *Tokaj gyöngye*, Haniola főszereplésével – a darab a későbbiekben *Alpesi gyöngy* címen is színre került.

Az ő nevükhöz fűződik a Luigi Manzotti koreografálta, Romualdo Marenco zenéjére készült *Excelsior (Egyre magasabbra)*, e világhírűvé, a maga korában igazi szuperprodukcióvá vált balett Amerikába importált változata is, amelyhez nagy számú olasz táncost is áthoztak az Óceánon túlra. Óriási reklámnak és vonzerőnek számított az is, hogy a Királyfyak el tudták nyerni a maguk számára Thomas A. Edison szolgálatát: ő látta el először elektromos lámpákkal és varázslatos prizmatikus effektusokkal produkcióikat. Az amerikai közönség ilyesmit – balettben – itt láthatott először. A vizualitás, a látványosság különösen vonzotta azt az amerikai közönséget, melynek nagy része, új bevándorlóként nem volt eléggé otthon az angol nyelvben ahhoz, hogy a „beszélő színházat” megértse, élvezni tudja.

A klasszikus-akadémikus tánc azonban minden esetben elsődleges komponense volt műveiknek: különösen az *Excelsiorra* igaz ez, melynek középpontjában a grandiózus létszámú és jól képzett balettkar állt.

A *Vízi királynő* című 1889-es showban a tündérek és nimfák igazi tavak és vízesések között táncoltak. A *Sándor Mátyás* című előadásukba (1884) szervesen beemeltettek olyan neves művészek, mint az Alexandrov-testvérek (orosz zenebohócok), vagy a párizsi *ikáriai* (azaz: repülő) és egyensúlyozó artisták, de színpadi gépezetek mozgatta hatalmas építményeket és prizma-kristállyal előidézett, varázslatos fényhatásokat is megcsodálhatott itt a nagyrdemű. Ugyancsak grandiózus produkciójuk volt a *Néró, avagy Róma pusztulása* című előadás, vagy az 1891-ben bemutatott, Salamon király világát megidéző show, mely az akkor divatos orientalisztikus és biblikus motívumokkal, tematikával vonzott óriási tömegeket.

1875-ben Imre és Balázs is befejezte táncos-pályafutását, s innentől kezdve és „csak” koreográfusként, rendezőként és producerként működtek tovább, alaposan próbára téve szervezői és logisztikai rátermettségüket. Díszleteket és kellékeket ugyanis még tudtak helyben csináltatni, de a kosztümöket főként Párizsból, Milánóból és Bécsből rendelték, százával, ezrével. Ezeknek az USA-ba való behozatala komoly feladat volt.

A két testvér folyamatosan túl akarta licitálni egymást. Kielezett versenyüket jól jellemzi, hogy egyszerre, egymástól függetlenül készítették el saját, velencei témájú produkciójukat. Fontos megemlítenünk két utolsó, nagyobb jelentőségű, s egy nagy korszakot lezáró produkciójukat: a *Kelet* (melyet 1894-ben, a londoni Olympia Színházban mutattak be), vagy a *A holnap* (e sajátos színpadi műfaj utolsó, 1908-ban színre vitt darabja), melynek premierje után egy évvel megkezdődött a Gyagilev-féle Orosz Balett párizsi szereplése, egy újabb korszak nyitányaként.

A Királyfyak jelentőségét nagyban emelheti szemünkben az a tény, hogy lényegében ők voltak azok, akik először mutattak be „autentikus” magyar táncokat Nyugat-Európában és Amerikában, még ha azok később egyre „balettizáltabbá” is váltak a kor követelményeinek megfelelően. Úttörők voltak abban is, hogy táncokkal és kosztümjeikkel világszerte népszerűsítették a magyar honvéd-, illetve huszárviseletet (ezeknek alapos ismeretét a családból hozták, mint arra korábban már kitértünk).

Az európai jelmeztörténetben szinte példátlan, hogy hogyan terjedt el – illetve maradt népszerű és közsímet a mai napig is – a huszárkosztüm. A nyugat-európai uralkodói udvarokban napjainkig feltűnik e mai szemnek talán egzotikus viselet. A brit királyi udvarnál „sátoros ünnepkor” mind a mai napig huszárruhába bújtatott díszosztag ad ágyúsortüzet a Hyde Parkban. A dán trónörökös Frederick herceg a közelmúltban egy udvari banketten büszkén és elegánsan viselt huszárruhát, ahogy azt illik: panyókára vetve a mentét.

Bár amerikaivá vált, a Királyfy-család mégis „amerikás magyar” maradt: művészetével fontos áthidaló szerepet töltve be a romantikus balett és általánosságban a balett hanyatló korszakában. E híd pedig már a későbbi némafilmvilágba ívelt át. D. W. Griffith vagy Cecil B. De Mille monumentális filmjei a Királyfy-testvérek show-i, mint előzmények nélkül szinte elképzelhetetlenek lettek volna.

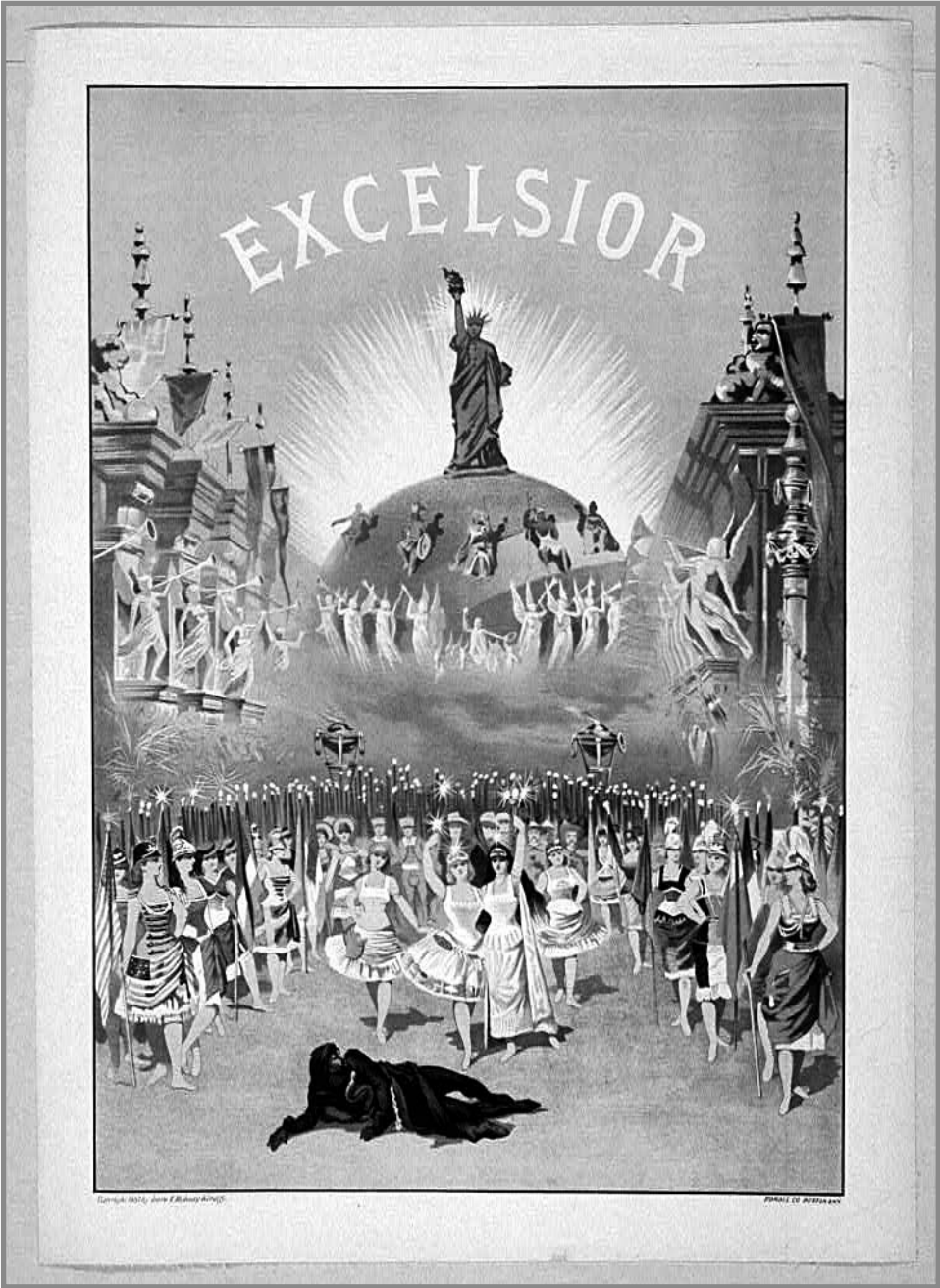
Valóságos szégyen, hogy művészetük, életük ennyire elfeledetté vált az óházában. Ezért talán mindkét félt – tehát valamennyire őket is – lehet hibáztatni. Egészen 1886-ig kellett várni az első hazai híre a család amerikai sikereiről. Egy Miskolczi Henrik nevű úriember az amerikai színházokról írott cikkében, amely (az Országos Széchenyi Könyvtár Színház-történeti Gyűjteményében fellelhető) *Színészek Lapja* című időszakos periodikában jelent meg, így ír róluk: „A Királyfyak, akik a fényes new yorki Niblo's Garden színházat átvették, ott tánc- és balettelőadásokat szerveznek. A Királyfy testvérek magok is neves táncosok mutatták be először a balettet New Yorkban. Mindig elsőrendű személyzetet tartanak.” Persze ez így nem igaz, hiszen néhány európai balett-család már előttük megjárta Amerikát, ahonnan – bár erkölcsi sikerekkel, de – ki nem fizetve és átverve jöttek vissza Európába, lásd Petipa-család, vagy a Taglioniak (Paul és felesége), illetve a Cecchetti-família, akiket a pénzéhes impresszáriók valósággal kifosztottak. Onnan egyedül csak az isteni Fanny Elssler tért vissza meggazdagodva.

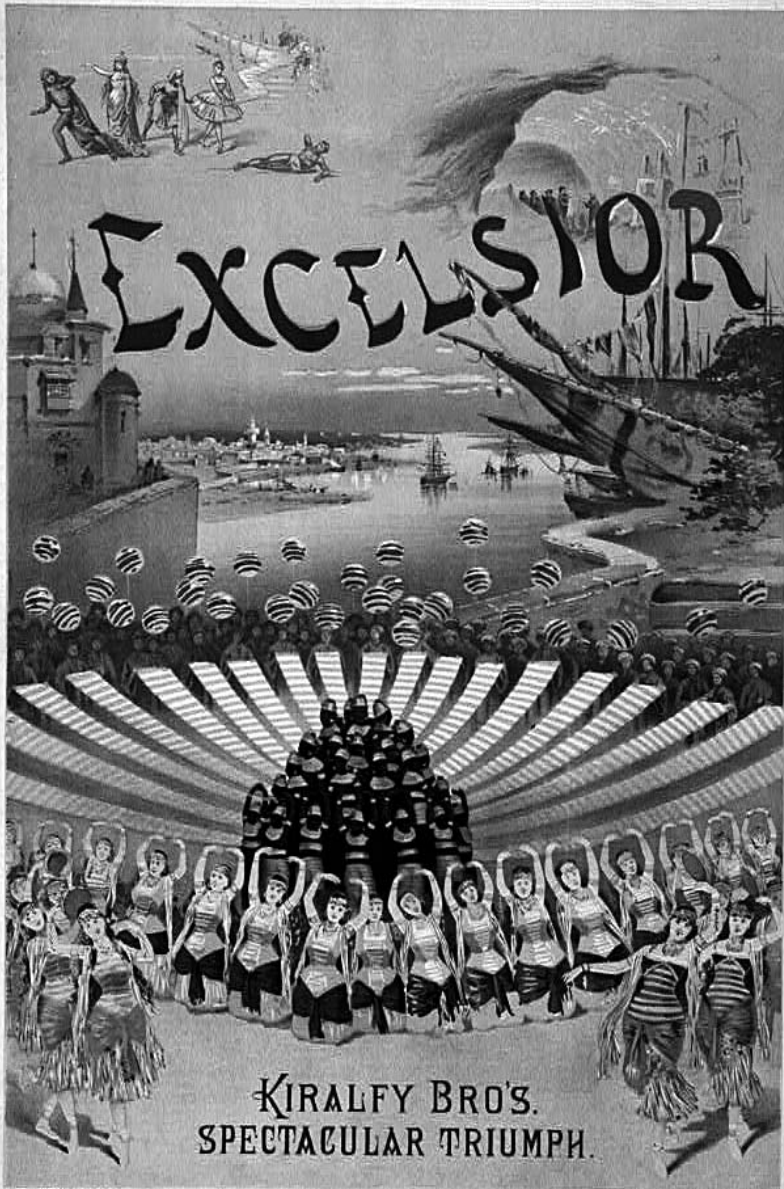
Imre 1919-ben, gazdagon halt meg Angliában, kilenc gyereket hagyva maga után, míg Balázs két házasságából összesen nyolc gyerek született. Arnold a maga részéről öt gyerekkel biztosította a Királyfy/Királyfy név fennmaradását. Úgy Balázs, mint Imre megírta memoárját: Balázsé részletesebb és fontosabb: a kiváló amerikai tánc-történész, Barbara M. Barker szerkesztésében, 1988-ban adtak ki Amerikában, *Bolossy Királyfy, A nagy, látványos musical megteremtője – egy önéletrajz* címmel. Magam is ebből a könyvből merítettem: ennek a kitűnő műnek a maga teljességében kellene magyarul is megjelennie. A másik fontos forrás a *The Strand Magazin* 1909. júniusi számában *Imre Királyfy visszaemlékezései* címmel leközölt (valószínűleg erősen rövidített és szerkesztett) Imre-önéletrajz.

Irodalom: Bolossy Királyfy, Creator of Great Musical Spectacles. An autobiography. Edited by Barbara M. Barker. U.M.I. Research Press Ann Arbor/London 1988. Imre Királyfy: Mémoires. Strand Magazine. London 1909.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Fuchs Lívia tánc-történésznek, aki közel 100(!) éves hiátus után először foglalkozott bővebben a Királyfy-családdal (Magyar Színházművészeti Lexikon, Akadémiai Kiadó – Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, Budapest, 1994).

Ugyancsak köszönettel tartozom Dr. Sírató Ildikó, az OSZK Színház-történeti Gyűjteményének osztályvezetője segítségéért, aki hozzáférhetővé tette számomra a Színészek Lapját.

EXCELSIOR

KIRALFY BRO'S.
SPECTACULAR TRIUMPH.

Copyright 1911 by David Kiralfy, New York

Photo by Grayson & N.Y.

